

HERMANN KORTE: STADTSOZIOLOGIE. FORSCHUNGSPROBLEME
UND FORSCHUNGSERGEBNISSE DER 70-ER JAHRE

(Mérlegen a hetvenes évek nyugatnémet városszociológiája.
Wissenschaftliche Buchgesellschaft. Darmstadt 1986. 135 p.)

A bochumi egyetem szociológia professzora nem kevesebbre vállalkozott e könyvében, mint hogy a hetvenes évek nyugatnémet városszociológiájának ismertetésén és kritikáján keresztül betekintést nyújtson a területi problémák szociológiai megközelítésének legáltalánosabb elméleti, módszertani problémáiba. A könyv szerkezete és tárgyalási módja egyértelműen azt a célt szolgálja, hogy a nyolcvanas évek városszociológiai kutatásaihoz műnációt szolgáltasson, valvta azt a nézetet, hogy a szociológia ezen sajátos ágának kutatásaival együttesen kell a korábbi tradíciókat megőriznie, s egyben ezek talaján megújulnia.

A hetvenes évtized a nyugatnémet városszociológia számára döntő jelentőségű időszak volt, melynek alapvető jellemzőit KORTE, H. a következőkben foglalja össze. Ebben az időszakban tetemesen gyarapodnak az empirikus ismeretek a városfejlődés és városfejlesztés, -tervezés folyamatáról, ekkortájt alakulnak ki a városszociológia műhelyei és oktatási intézményei, illetve határozott irányt vesz a szisztematikusabb, teoretikus megalapozás, a szociológia általános paradigmáival való kapcsolatok kihámozása. A városszociológia fejlődésének természetesen elsődleges lökést nem a tudomány belső dinamikája adott, hanem az a tény, hogy a hetvenes évtizedben az NSZK-ban a területfejlesztés, a területi tervezés, a regionális struktúraváltás központi gazdaság- és társadalompolitikai programként jelent meg. E folyamat nyitányaként jelölhetjük meg az 1971-ben hatályba lépett városfejlesztési törvényt, amely sokágú és sok indulatot kiváltó vitát indított meg a városszociológusok körében. Már a törvény rendeltetése, pontosabban a városstervezés funkciója viták keresztjébe került, melyek során végül is olyan alapkérdések kerültek terítékre, mint az állam szerepe („tervező közigazgatás”), a demokratikus rész-

vétel, a nyilvánosság bekapcsolásának lehetőségei, szociális gondoskodás vagy a technokrata törekvések végrehajtása stb.

A participáció és az infrastruktúra tekintetű a két kulcsszónak a nyugatnémet városszociológiai irodalomban, illetve kutatásokban. A részvétel problémaköréhez a legtöbben a HABERMAS-féle modellel keresztül közelítenek, mely szerint a jóléti államot terhelő legitimációs kényszert egy látszatnyilvánosság elégíti ki. OFFE teóriája tulajdonképpen konkretizálása az előbbinek, amennyiben a tervezés demokratizmusának lehetőségével foglalkozva megállapítja, hogy a későkapitalizmus egyik sajátja, hogy a politikai harcokat elsősorban nem a bércmélés, hanem a jobb életkörülmények elérése motiválja, amely meghatározza lényegében az állami beavatkozás terét és mértékét. A részvétel problematikája indukálta az önkormányzati gondolat megújulását is, felismerve azt a nyilvánvaló ellentmondást, ami aközött feszül, hogy az életkörülmények a legközvetlenebbül kommunális szinten jelentkeznek, befolyásolásuk lehetősége viszont egyre inkább távolodik a lokális szinttől. Az állampolgárok politikai attitűdjét vizsgálva, illetve a tervezés, az állami beavatkozás szükségességét figyelembe véve az a feladat – állapítja meg KORTE –, hogy a centralizáció mellett is teret adjunk az individuális kezdeményezéseknek. Ezt követően több olyan modellt ismertet a szerző, amely a tervezés demokratizmusát hivatott biztosítani.

A városszociológiai viták másik kulcskérdése az infrastruktúra mibenléte, illetve szerepe volt. Az infrastruktúra-elmélet első megfogalmazója az NSZK-ban JOCHIMSEN volt, aki a termelés egyre mélyülő differenciáltsági fokához köti a termelés feltételrendszerének (infrastruktúrának) a tervezését. Az infrastruk-

túra-elmélet sokak számára a kapitalista gazdaság kritikájához nyújtott fogódzót. GUDE például a piac szabályozó szerepének tagadásaként fogja fel az infrastruktúra-tervezést. Mások számára viszont a teória annak felismerését segítette elő, hogy az infrastruktúra kiváltó és erősítő tényezője a területi különbségek kialakulásának.

A hetvenes évek nyugatnémet területi politikájára azonban a legnagyobb hatást a központi hely-elmélet gyakorolta. KORTE külön fejezetet szentel a kérdéskörnek, s hangsúlyozza, hogy a politikai döntéshozók számára a hierarchikus rendszerű, technokrata szemléletű elosztási módszer előnyt jelentett ugyan (pontosabban kényelmesebb döntési szituációt), de a deklarált célokkal ellentétben inkább a területi különbségek rögzülését eredményezte, semmint kiegyenlítődésüket.

Az elosztás cél- illetve eszközrendszere körül kialakult vitában a szociológusok arra törekedtek, hogy elvi és módszertani alapokat teremtsenek egy szükségletek szerinti társadalmi tervezés számára. (Más kérdés, hogy maguk sem tudtak megegyezni egy egységes szükséglet-fogalomban.) Az ellátás és a szükségletek területi különbségeinek, valamint a felerősödő szegregálódás kimutatásában, illetve annak bizonyításában, hogy az infrastruktúra-tervezés sokkal inkább a termelés céljait szolgálja, mint az életkörülmények javítását, a városszociológusok kutatásainak döntő szerepe volt.

A hetvenes évek nyugatnémet városszociológiájának meglehetősen megkésett felfedezése volt a chicagói iskola. A nagyvárosi térségekben induló szomszédságvizsgálatok közül a szerző KLAGES eredményeit emeli ki, illetve idézi is summázatát, miszerint az összetartozás érzése, a közösségi orientáció csak addig létezik mint szolidáris magatartásforma, ameddig a szomszédság tagjait szociális és gazdasági szükséghelyzet köti össze, ám ennek megszüntével a szomszédság felbomlik szelektív ismeretségi viszonyokká.

A szociálökológia szemléletének, módszertanának meghonosításában úttörő jelentőséget HAMMnak tulajdonítanak, aki lényegében egy Bern környéki vizsgálat során olyan háromfokozatú modellt dolgozott ki, amelyben megbízható indikátorok vannak az urbanizáció elsősorban morfológiai visszatükrözésére, továbbá az úgynevezett objektív és szubjektív szegregáció kimutatására. FRIEDRICHS szociál-

ökológiai megközelítésben írja le, illetve dolgozza fel az európai ipari államok urbanizációs ciklusait, és rámutat arra, hogy az NSZK-ban a hetvenes évek közepétől válik kifejezetté a szuburbanizáció folyamata, amelyben a legerőteljesebb a lakosság, illetve a termelés decentralizációja, s lényegesen lassabban követi a tercier szektor területi kiterjedése. Rámutat a vidéki szubcentrumok szerepére, illetve a magvárosok specializálódási folyamatára. KORTE, számbavéve a tárgyalt időszak legfontosabb kutatási problémáit és irányzatait, végül is azt állapítja meg, hogy a fellendülés ellenére sem szállított még a városszociológia a tervezés számára olyan fejlődésméleti keretet, amely alkalmas lenne a városfejlődés okainak és módzatainak a magyarázatára.

A könyv utolsó fejezete három olyan vizsgálatot tárgyal, illetve ismertet, amelyeknek a szerző – kimondatlanul – modellértéket tulajdonít, s olyan javaslatokat bújtat el bennük, amelyek a jövő városszociológiai vizsgálatai számára megzívelendők. A Berlin egyik trabantvárosában (bolygóváros) folytatott vizsgálat nagy erényét például abban jelöli meg, hogy szakítani törekedett a már-már elharpódzó „vak empirizmussal” és tartalmatlan módszertannal, s felhívta a figyelmet a szociológusok felelősségére a jelenségek társadalmi politikai értékelésében.

Az elméletalkotási törekvések viszonylagos lanygulása miatt üdvözölte KORTE azt a könyvet, amely ha vitathatóan is, de újra neki-velkedett a város lényegi meghatározásának. Végül pedig a vizsgálatok dinamizálására és a komparáció szükségességére céloz KORTE akkor, amikor egy Wolfsburgban vezetett vizsgálat 20 évvel későbbi megismétléséről tudósít. E vizsgálati módszer alkalmas lehet arra, hogy a várossá válás folyamatáról meglévő gyér ismereteinket gyarapítsuk.

A recenziens egy ilyen mérlegkészítő munka ismertetésekor kivédhetetlenül rákényszerül, hogy – ha nagyon zanzásítva is, de – párhuzamot vonjon a magyar és a nyugatnémet városszociológia között. Úgy vélem, hogy a párhuzam ugyanazzal a léptékű késéssel megvonható, ahogy a két ország területi politikája, illetve annak stratégiaváltásai viszonyulnak egymáshoz. A különbségek szubjektív vonatkozásban fájdalmasan nagyobbak, ha a városszociológiai vizsgálatok számát vagy a városszociológiával – vagy egyáltalán a társadalom területi problémáival – foglalkozók számát vetjük

össze. Sajnos, már csak emiatt is nehéz lenne a magyar városszociológia hetvenes évtizedének eredményeiről egy ehhez hasonlóan tartalmas

kötetet összeállítani. A nyolcvanas évek mérlege szerencsére pozitívabbnak ígérkezik.

Pálné Kovács Ilona

DEMOGRAFICSESZKIJ ENCIKLOPÉDICSESZKIJ SZLOVAR (D.I. Valentej szerk.)

(Enciklopédikus demográfiai szótár, Lomonoszov Egyetem, Moszkva, 1985. 608 p.)

Nagy feladatra vállalkozott a moszkvai Lomonoszov Egyetem Gazdasági Karának Népeségföldrajzi Tanszékét vezető Valentej, D.I. professzor irányította 18 tagú szerkesztőgárda. A szótár összeállítói a népességgel és a településekkel foglalkozó tudományágak, tudományterületek terminológiáinak rendszerezését, egységesítését, a világ országaiban zajló főbb demográfiai folyamatok elemzését tűzték célul. A bevezetőben a szerkesztők hangsúlyozzák a szótár elkészítésének aktualitását: eredményesebb és komplexebbé tehető a kutatómunka, a tervezés számára is érthetőbbek az eredmények, ha a különböző tudományterületek kutatói „ugyanazon a nyelven” beszélnek. Kiemelik a demográfiai vizsgálatok szükségességét: a népességnövekedés és a társadalmi-gazdasági fejlődéssel, a munkaerővel és felhasználásával, a népességnövekedés irányításával, ezen fejlődés komplex, hosszútávú programjának kidolgozásával stb. kapcsolatos kérdések vizsgálata ma már, függetlenül a társadalmi rendszertől, a világ minden országában elkerülhetetlen.

A szótár összeállítása a Szovjetunióban első kísérlet a fogalmak rendszerezésére. Létrejött viszont nem előzmények nélküli. 1958-ban angol és francia nyelven jelent meg az „ENSZ többnyelvű demográfiai szótár” c. kiadvány, amely értelmező segédszótár volt, amelyet több nyelvre, így oroszra is lefordítottak. 1971-ben Svédországban, 1974-ben Csehszlovákiában jelent meg több nyelven a demográfiai terminológiák nemzetközi szótára, majd a fentiek alapján 1975-ben Bukarestben készült el egy „Kis demográfiai szótár”. Ezek a demográfiai terminológiák lényegesen kisebb körét fogják át, mint a megjelölt új szótár. Enciklopédikus kiadványban („Népeségföldrajzi enciklopédia”) gyűjtötték össze a japán kutatók 1957-es kiadványukban

a népesség és településföldrajz alapvető ismeretanyagát. 1982-ben New Yorkban és Londonban jelent meg a „Nemzetközi demográfiai enciklopédia”. E két utóbbiban főként a nagyobb országok népességének jellemzői, a népességgel összefüggő gazdasági és társadalmi kérdések és a fontosabb kutatási módszerek foglalnak el jelentős helyet.

A jelen „Enciklopédikus demográfiai szótár” nem csupán a tudományos kutatóknak és a gyakorlati szakembereknek íródott. Az olvasók széles táborának is nyújthat értékes információkat. A fogalmak, problémák rendkívül széles skáláját fogja át, emiatt univerzális demográfiai szótárnak tekinthető. Az alapvető társadalomtudományok és a népességgel is foglalkozó egyéb tudományágak sokféle népesedési problémáinak összefoglalása nem kis nehézséget okozhatott a szerkesztő kollektívának. A kötet szerkesztői a teljességre törekedtek, a tudományos ismeretek jelenlegi szintjét próbálták visszaadni, törekedve ezek fejlődésének bemutatására is.

A szótár elsősorban a szovjet szakirodalom jelenlegi helyzetét, fogalomanyagát tükrözi. A vállalkozás méretére jellemző, hogy összeállításánál 270 szovjet kutató és gyakorlati szakember mintegy 1600 cikkét, írásos anyagát használták fel. Rajtuk kívül a szocialista országok kutatóitól is véleményt kértek a szerkesztők.

A szótár terjedelemben is legnagyobb részét a világ országainak demográfiai helyzet-elemzése teszi ki. Az egyes országokról a legutóbbi népszámlálásuk adatai alapján kap képet az olvasó. Az adatok teljessége függvényében bemutatják az országokban a természetes szaporodás alakulását, a népesség mozgásának, vándorlásának főbb tendenciáit. A kor és nem szerinti összetételt minden országnál korfával ábrázolják. Foglalkoznak a munka-